

ПИРОЖКОВ

Сергій Іванович — академік НАН України, віцепрезидент НАН України, голова Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України

ХАМІТОВ

Назіп Віленович — доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВЕКТОР УКРАЇНИ: РЕАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ І НЕБЕЗПЕКИ

Проаналізовано основні особливості двох гілок сучасної цивілізації — євроатлантичної та євразійської, обговорено питання, пов'язані з євроатлантичним вектором України, який є сьогодні об'єктивною історичною необхідністю і може бути конструктивно реалізований лише на основі інноваційного, а не мобілізаційного шляху. У цьому зв'язку автори звертають увагу на проблеми гуманітарної безпеки в освіті і науці, а також на неприпустимість адміністративно-мобілізаційного стилю в процесі інтеграції України у євроатлантичну спільноту.

Немає жодної цивілізації, яка за своєю природою не була б здатна досягти добробуту і демократії.

Семюел Хантінгтон

Зовнішня політика відображає цінності суспільств, що стоять за нею...
...Зусилля до зміни тиранічних або тоталітарних режимів шляхом зовнішніх заохочень і санкцій незмінно будуть менш ефективними, ніж перебудова корінної природи цих режимів.

Френсіс Фукуяма

Що таке євроатлантичний вектор України?

Кожна країна, якщо вона є не об'єктом, а суб'єктом історії, повинна мати цивілізаційний проект — проект бажаного майбутнього. Втілення цього проекту передбачає розроблення певних стратегій розвитку всередині країни, а також вибір геополітичного вектора, який спрямовує її взаємодію з тими чи іншими країнами в ті чи інші моменти історії.

Геополітичний вектор — це вектор, спрямований на партнерську взаємодію з іншими суб'єктами на міжнародній арені, або вектор руху слабого геополітичного гравця в орбіті сильного міжнародного гравця на умовах підкорення, а не партнерства.

Формуючи геополітичний вектор, справжній цивілізаційний суб'єкт виходить насамперед з власних національних інтересів. Зв'язок національних інтересів і геополітичного вектору країни як цивілізаційного суб'єкта, по суті, визначає її *глобалізаційну стратегію*.

Припускаючи виражене спрямування України до суб'єктності у світі, ми можемо констатувати, що євроатлантичний вектор нашої країни є одним з багатьох інших. Проте на сучасному етапі історії, зважаючи на очевидну асиметрію в бік євразійськості протягом тривалого часу, євроатлантичний вектор має принципово важливе значення для майбутнього розвитку нашої країни, оскільки сприяє реалізації цивілізаційного проекту України початку ХХІ ст. — проекту цивілізації гуманістичних інновацій і гідної самореалізації людини [1, 2].

При цьому євроатлантичний геополітичний вектор України передбачає не просто географічний, геополітичний або навіть цивілізаційний рух у напрямі Європи чи Євроатлантики, а цивілізаційну взаємодію з європейською і євроатлантичною спільнотою на основі партнерства і національних інтересів. Це дає підстави вважати, що головним критерієм конструктивності євроатлантичного вектора України (як і будь-якого іншого геополітичного вектора) є посилення і розвиток суб'єктності нашої країни.

Західна цивілізація та її духовні корені

Чи є євроатлантичний вектор не лише необхідним, а й реальним для України? Це питання породжує ще декілька, більш конкретних питань. Наскільки українське суспільство є консолідованим щодо такого вектора? Якою мірою принципи та цінності євроатлантичної спільноти збігаються з принципами та цінностями України? Інакше кажучи, чи існує духовно-культурна комплементарність України та євроатлантичної спільноти?

Відповідь на останні два запитання є очевидною: і в Україні, і в євроатлантичній спільноті маємо спільну архетипову цінність особис-

тості, її свободи, прав, гідності та самореалізації. Стосовно питання про консолідованість українців щодо євроатлантичного вектора, то якщо під цим вектором розуміти взаємодію з євроатлантичною спільнотою при збереженні суверенітету та суб'єктності України у світі, то наряд чи представники різних світоглядів та політичних орієнтацій будуть заперечувати її актуальність і важливість.

Останнім часом ми все більше усвідомлюємо важливість цивілізаційного руху України в євроатлантичному напрямку. Дійсно, якщо ми вбачаємо мету цивілізаційного проекту України у гідній самореалізації людини [2; 3, с. 271–284], то саме цей напрямок видається найсприятливішим для цього — права людини, її гідність є головними цінностями.

Але що знаходиться у євроатлантичному напрямку? Специфічна *євроатлантична цивілізація* — економічна, політична й світоглядно-ментальна цілісність, яка пов'язана спільною долею і яка протистоїть цивілізації євразійській? Чи просто *євроатлантична спільнота* — певна кількість країн, що мають спільні цінності та інтереси, але не являють собою ту органічну єдність, яка дозволяє говорити про єдину цивілізацію, а не про сукупність країн та цивілізацій?

Відповіді на ці запитання є доволі непростими. Зараз ми можемо констатувати очевидне — в євроатлантичному просторі знаходиться *західна цивілізація*, яка існує принаймні з античних часів. Під західною цивілізацією або Заходом можна розуміти спосіб економічного, політичного й духовно-культурного буття, вкорінений в античних і християнських цінностях. При цьому «західне буття включає в себе античність як свою історію, християнство ж є для нього сучасністю і способом життя» [4, с. 23].

Не слід забувати, що Захід об'єднує велику кількість різних національних культур. Західна цивілізація є принципово поліетнічним і полікультурним утворенням, і чим більше вона еволюціонувала, тим більше розгортався плюралізм її проявів.

Захід інтегрує різні ментальності з їх особливостями в єдиний цивілізаційний простір.

Це виявляється передусім у спільній духовно-культурній генезі. Захід є сукупністю культур або метакультурою, що «сформувалася на ґрунті національних міфологій під впливом античних і християнських цінностей» [4, с. 20]. Саме це дозволяє говорити про єдину західну цивілізацію незалежно від регіону, в якому вона проявляється. Інакше кажучи, західна цивілізація є те загальне, що знаходить особливий прояв у кожному її регіоні.

Які ж регіони та країни ми можемо сьогодні включити у західну цивілізацію? Для відповіді на це питання слід передусім осмислити Захід у широкому і вузькому сенсах, а також проаналізувати зародження та еволюцію західної цивілізації.

У широкому сенсі Захід — «це та частина нашої планети, на якій утвердилися християнська й антична культури» [4, с. 20]. Кошика Заходу — це Західна Європа в її історичних межах, розділена на романський і германський світи. При цьому слід усвідомлювати, що в бутті Заходу античність як культура й цивілізація Древньої Греції і Риму поєднується з християнством переважно естетично. У моральному ж вимірі між ними є «глибинна суперечність — язичницька античність не знає образу Бога як Абсолютного Добра і моральних заповідей християнства. Античні боги подібні людям, вони сповнені людськими пристрастями і бажаннями» [4, с. 23]. Не слід забувати й про наявність етнонаціональних язичницьких міфологій, які разом з античністю вплелися в тканину християнських культур і моральні цінності яких так само вступали у конфлікт з християнськими. Це зумовлює певну ментально-ціннісну суперечність, закладену в основу західної цивілізації, яка знову і знову виявляється на різних етапах її розвитку і торкається кожного її регіону.

Разом з тим, породження християнської моралі та її світоглядних цінностей пов'язане з просвітленням моральних досягнень античності і переходом їх у принципово нову якість; це саме стосується традиційних народних цінностей будь-якої християнської країни, в тому числі України.

Католицька, протестантська і православна цивілізації як елементи західної у широкому сенсі

Якщо західну цивілізацію ми розуміємо як християнську, то в ній можна виділити три цивілізації — *католицьку, православну і протестантську*. Цей поділ відображає глибинні ментальні відмінності різних регіонів західної цивілізації. Без такого усвідомлення ми не зрозуміємо, чому, наприклад, Північна Америка так цивілізаційно відрізняється від Латинської Америки — за способом і рівнем життя, моделями побудови економіки, геополітичними пріоритетами. Осягнення духовно-культурних основ буття цих цивілізаційних структур пояснює їхню відмінність — перша сформувалася під впливом протестантської культури, становлення другої визначало католицизм.

Католицька цивілізація — цивілізація переважно півдня Європи і Південної Америки, яка була колонізована європейськими католицькими країнами, передусім Іспанією і Португалією. Тому католицьку цивілізацію можна називати південноатлантичною. *Протестантська цивілізація* — цивілізація насамперед півночі Європи, а також Північної Америки, яка була колонізована переважно протестантами Англії, Франції та інших країн Європи. Тому протестантську цивілізацію цілком логічно визначати як *північноатлантичну*.

Тут потрібно зробити важливе уточнення. Протестантська цивілізація не є лише північноатлантичною — адже цінності протестантизму поширилися і в Австралії, і в Африці, і в низці країн Азії, так само як і католицька цивілізація має своє виявлення в інших регіонах світу. Проте католицька і протестантська цивілізації найбільшою мірою утвердилися в Європі та Південній і Північній Америці, а тому південноатлантичний і північноатлантичний їх прояви постають еталонними, архетиповими для інших регіонів планети.

У своїй взаємодії північноатлантична і південноатлантична гілки західної цивілізації становлять євроатлантичну цивілізаційну спільноту.

Три основоположні цінності західної цивілізації

Можна виділити три ключові ментальні особливості і, відповідно, основоположні цінності західної цивілізації.

1. *Особистість та її свобода.* Головною цінністю західного шляху буття є особистість та її свобода. Ідея свободи особистості випливає із самої сутності християнського світовідношення, і будь-яка християнська культура приймає і підтримує її. Але якщо у католицькій і православної цивілізації свобода особистості є *свободою вибору*, то у протестантській — *переважно свободою дії*. Це зумовлює активізм протестантської цивілізації та її лідерський характер у сучасному світі.

2. *Ідея і практика технічного оволодіння природою.* Другою визначальною цінністю західного шляху буття є ідея і практика технічного оволодіння природою як об'єктом, що має підкоритися людині. Людина сприймається як щось однозначно вище і більш значуще, ніж природа. Саме це дає їй право для задоволення своїх наростаючих потреб змінювати природу, зокрема й власну природу, що ми і спостерігаємо у ХХІ ст.

3. *Ідея історії та прогресу.* Для західної людини історія має початок, спрямованість і завершення — в ній здійснюється прогрес. Ця ідея прийшла в сучасну західну цивілізацію з християнства. «Історія надає людському розвиткові сенс, відмежовує його від еволюційного процесу природи як щось зовсім відмінне від нього» [4, с. 23].

Слід визнати, що ці цінності найбільшою мірою поширилися в протестантській цивілізації, а також у тій частині католицької і православної цивілізацій, яка взаємодіяла з протестантською — і ментально, і економічно. Це дозволяє нам визначати *Захід у строгому сенсі слова як світ Європи і Північної Америки, а також Австралії*.

Етапи розвитку західної цивілізації

Продуктивно виділити декілька етапів розвитку західної цивілізації, які поступово перехо-

дили один в один, інколи протягом століть. При цьому є доволі виразні події цих епох, які окреслюють їх межі.

1. *Локальний або античний.* Це етап розвитку західної цивілізації від Давньої Греції до появи імперії Олександра Македонського та становлення Римської імперії. В цей час розвивається давньогрецька філософія, яка в своїх класичних формах (Сократ, Платон, Аристотель) закладає основи розуміння гідності людини і раціонального обґрунтування соціальної й політичної взаємодії; це стає фундаментальною ментально-ціннісною основою західного світу на століття.

2. *Регіональний або західноєвропейський.* Його початок значною мірою може бути пов'язаний з діяльністю Римської імперії, яка цивілізує ту частину світу, яку ми зараз називаємо Західною Європою. Цей етап характеризується розвитком християнської культури з властивими їй цінностями, яка у своєму католицькому вияві об'єднала Західну Європу в регіональну спільноту під патронатом Римських пап. Водночас маємо розвиток православної християнської культури у Візантії, яка також має відношення до західної цивілізації.

3. *Світовий.* Цей етап триває від початку ХVІ ст. до першої половини ХХ ст. Його можна починати від романського й германського Відродження. Суть цього етапу становлять наукова та промислова революції, що відбулися на основі світоглядних зрушень Відродження й Реформації та означили розвиток капіталізму. Це привело до Великих географічних відкриттів і колонізаційних процесів в обох Америках, Азії, Австралії, Африці, які поширювали західні цінності у світі. В цей час починає формуватися євроатлантична спільнота, яка виводить західну цивілізацію за межі західноєвропейської.

4. *Глобальний.* Цей етап починається після Другої світової війни і триває до нашого часу. Напевно, його появу можна пов'язувати зі створенням ООН. У цей період західна цивілізація остаточно перестає ототожнюватися з західноєвропейською, яка потенційно завершується формуванням євроатлантичної спільноти, яка

на наших очах стає окремою цивілізацією. При цьому вона виходить за свої географічні межі, адже має власний проект глобалізації.

Цивілізаційні компоненти євроатлантичної спільноти, їх взаємодія та еволюція

Євроатлантична спільнота, починаючи з епохи Великих географічних відкриттів, спочатку складається із західноєвропейського і, передусім, американського цивілізаційних компонентів — Старого і Нового світів Заходу. Інакше кажучи, маємо, з одного боку, континентальну Західну Європу разом з Британією, а з іншого — Північну і Південну Америку.

Але чим більше у Європі відбувалася поляризація протестантської й католицької культур і способів життя, тим більше виділялася система координат з іншими структурними компонентами — північноатлантичним і південноатлантичним, які сповідують цінності протестантської й католицької культур. Саме те, що Канаду і США створюють передусім носії протестантської ментальності, а країни Південної Америки — носії ментальності католицької, зумовлює відмінність в економіці, політиці, геополітичних пріоритетах.

До Першої світової війни маємо наростання ментальних відмінностей як північної і південної частини Західної Європи, так і Північної та Південної Америки. При цьому слід розуміти, що Південь і Північ Західної Європи, а також Південна й Північна Америка не є абсолютно однорідними (так, скажімо, маємо відмінності США і Канади або Венесуели і Бразилії), але все ж існує виражена цивілізаційна спільність всередині цих регіонів. Однак після Першої світової війни відбуваються зміни у світоустрої — актуалізується глобальне протистояння з системами комунізму та фашизму, що переносить вісь цивілізаційного протистояння на лінію «Захід–Схід». Під час Другої світової війни відбувається консолідація євроатлантичної спільноти проти німецького фашизму, яка включає в її структуру євразійську комуністичну систему СРСР.

Після Другої світової війни протистояння «Захід–Схід» відновлюється і закінчується лише після завершення «холодної війни», коли розпадається СРСР і політично оформлюється Євросоюз, вступаючи у цивілізаційний діалог і, певною мірою, у цивілізаційне змагання з Америкою. Секулярність і мультикультуралізм населення країн Євросоюзу зробили Південь і Північ Європи інтегрованими не лише економікою, а й цінностями лібералізму і прав людини, на перший погляд знімаючи колишнє протистояння протестантської і католицької ментальностей.

Проте сьогодні низка зовнішніх і внутрішніх викликів призводять до втрати єдності Євросоюзу на цьому ґрунті, і колишні релігійні відмінності, які здавалися витісненими в глибину історії, зараз піднімаються назовні. Серед зовнішніх викликів маємо відчуження Британії від Євросоюзу й економічні суперечності розвинених протестантських країн з католицькими Італією та Іспанією і особливо з православною Грецією. Серед зовнішніх причин — масова еміграція в ЄС мусульман, переважно біженців із Сирії. Слід також звернути увагу на країни Східної Європи, які увійшли до складу ЄС пізніше за інших і є доволі проблемними.

Разом з тим, маємо наростання економічних і політичних суперечностей Європи із США, що посилилося за часів президента Дональда Трампа. Очевидним також є посилення напруги у відносинах США зі світом Латинської Америки. Все це свідчить про відновлення суперечностей як між північноатлантичною і південноатлантичною складовими євроатлантичного світу, так і між Старим і Новим світами. Ці суперечності мають економічні й політичні виміри, але укорінені вони у вимірах духовно-культурних. Очевидно припустити, що геополітичні інтереси Росії як ядра євразійського світу штовхають її підсилувати ці суперечності і грати на них.

Наявність зазначених суперечностей показує, наскільки передчасною була ідея «кінця історії» — ідея «остаточної перемоги» у всьому світі ліберальних ринкових цінностей і глобаль-

ного єднання на їх основі, висловлена на початку 1990-х років Френсісом Фукуямою [5].

Для нас важливо зрозуміти, що сьогодні євроатлантична складова західної цивілізації залишається глобальним лідером у науково-технологічній, економічній і правовій царинах. Проте чи може це бути універсальною основою процесу глобалізації — процесу, що поєднує регіони і країни на всіх рівнях цивілізаційної взаємодії? Всесвітньо відомий британський філософ та історик Арнольд Тойнбі справедливо зазначає, що західні інтелектуали перебільшують значущість світової системи країн з єдиним міжнародним правом, ініційованим Заходом. На його думку, вони плутають уніфікацію з єдністю [6]. Дійсно, глобальна технологічна, економічна і правова взаємодія не означає автоматичного посилення політичної і, тим більше, духовно-культурної інтеграції — про це яскраво свідчить еволюція взаємовідносин США та Китаю, а також процеси, які відбуваються сьогодні у Європі.

Отже, світ рішуче прагне зберегтися у своїй ціннісній різноманітності, яка закріплена в релігії, філософії, мистецтві, науці (принаймні гуманітарній), освіті, а тому і в політиці. Україні в її взаємодії з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою слід зважати на це, якщо вона хоче зберегти й розвивати свою суб'єктність.

Україна як суб'єкт між євроатлантичною та євразійською спільнотами: інноваційність чи мобілізаційність?

Одним з вирішальних каталізаторів становлення євроатлантичної цивілізації як окремого глобального утворення і переходу з потенціального в актуальний стан є *євразійська цивілізація*, яка формується паралельно і протистоїть їй. Ядром євразійської цивілізації позиціонує себе сучасна Росія. Ця цивілізація укорінена в Російській імперії і значною мірою заснована на православному ґрунті, а тому, як християнська, є частиною Заходу. Разом з тим, ми маємо констатувати, що православна ментальність євразійської цивілізації доволі силь-

но відрізняється від католицької і особливо протестантської, що змушує говорити про євразійську цивілізацію як особливий, межовий сегмент західної, який відіграє роль опосередкування між Заходом і Сходом.

Важливо усвідомити, що православна ментальність євразійської цивілізації відрізняється не лише від католицької і протестантської, які становлять світоглядно-ціннісне ядро євроатлантичної цивілізації, а й від православної ментальності країн Східної Європи — Греції, Болгарії, Румунії і значною мірою України. Межовий характер євразійської цивілізації посилюється тим, що вона включає в себе утворення, які сповідують цінності ісламу та інших релігійних культур. Це дозволяє стверджувати, *що євразійська цивілізація не просто межовий сегмент західної, а й виходить за її межі.*

Отже, Україна знаходиться на межі Заходу і Сходу, а конкретніше — євроатлантичної і євразійської цивілізаційних спільнот. Їхні ментальні риси буквально «вбудовані» в неї. Тому для збереження, цілісності і суб'єктності вона потребує врівноваження й балансу цих начал.

Якщо прийняти ідею С. Кортунова [1], що цивілізаційні типи розвитку можна поділити на *мобілізаційні* та *інноваційні*, то закономірно припустити: сучасна *євроатлантична цивілізація демонструє інноваційний, а євразійська — мобілізаційний тип розвитку.*

Розвиваючи це положення, визначимо *інноваційний тип розвитку* як гідну самореалізацію людини, вільне продукування ідей та їх втілення без примусу, репресивності й саморепресивності. *Мобілізаційний тип розвитку* означає спуск «згори» планів і стратегій, репресивність щодо тих, хто виявляє незгоду чи бодай хоче дискутувати. Мобілізаційний тип розвитку — це також саморепресивність згодних і мобілізованих, тобто тих, які стали слухняними зі страху втратити безпеку, як власну, так і членів сім'ї, а також життя. Отже, мобілізаційність — характерна ознака авторитарних і тоталітарних соціальних систем. Не можна не погодитися з українськими дослідниками О.О. Рафальським і З.Ф. Самчуком, що «інноваційний тип розвитку та мобілізація — це два шляхи, яким прита-

манні докорінні відмінності як причин і передумов, так і наслідків» [7, с. 53].

Мобілізаційний тип розвитку практикує гранично стресовий менеджмент у стосунках народу з владою, яка постійно закликає зробити щось «сьогодні на вчора», віддати колективу й країні «всього себе», бути «вічним революціонером» і «вічним волонтером». Очевидно, що мобілізаційна цивілізаційна система може бути доволі ефективною в умовах війни та прискореної в очікуванні війни індустріалізації (згадаймо сталінську індустріалізацію 1930-х років). Проте в більш масштабній часовій перспективі мобілізаційність рано чи пізно програє інноваційності, яка орієнтована на конкуренцію і вільну ініціативу громадян у науці, мистецтві, економіці. В результаті зосередженість на мобілізаційному типі розвитку кінець кінцем означає цивілізаційний рух на вздогін, який поступово призводить до відставання від інноваційних країн.

Мобілізаційність передбачає фанатичне оперття на традицію, використання традиції як палиці проти «ворогів народу», тоді як інноваційність — це процес постійного оновлення традиції.

Отже, якщо мобілізаційність скріплюється страхом і обожнюванням лідера, то інноваційність потребує співтворчості і довіри. Передусім співтворчість і довіра — найважливіші фактори сили й суб'єктності сучасних спільнот. Ф. Фукуяма цілком правий, коли, аналізуючи специфіку економічно успішних суспільств, робить висновок, що їх життєздатність залежить від рівня довіри між громадянами [8].

Інша справа, що певні історичні обставини будь-якої країни знову і знову потребують мобілізаційності. Взагалі ці два процеси перебувають у діалектичній єдності в бутті як особистості, так і суспільства. Проте якщо інноваційність є органічним способом відповіді на виклики в мирний час, то мобілізаційність — під час війни. Однак є країни та цивілізаційні спільноти, які практикують хронічну мобілізаційність, перебувають у процесі постійного пошуку ворога зовні і ворогів народу всередині, десятиліттями живуть у стані «Батьківщина у

небезпеці». Класичним прикладом такої країни є Північна Корея. Натомість Китай у своєму розвитку перейшов від хронічної мобілізаційності до стійкої інноваційності.

Тривалий час перебуваючи на лінії перетину євроатлантичної та євразійської цивілізацій, Україна сьогодні еклектично поєднує і мобілізаційний, і інноваційний типи розвитку. Це внутрішньо закладено в її ментальності і є однією з глибинних причин бездержавності України протягом століть.

В Україні придивляються одна до одної євроатлантична і євразійська ментальності; по ній проходить геоментальна лінія, яка поєднує і розділяє ці два світи. Останнім часом ця лінія, що перетинає Україну, все більше стає геоментальним розмежуванням, що спричинює налаштованість на мобілізаційний тип розвитку в умовах кризових процесів у політиці, економіці, помножених на зовнішню ситуацію гібридної війни. Такий тип розвитку є звичним, адже все ХХ ст. Україна перебувала переважно в орбіті євразійської цивілізації, налаштованої на мобілізаційність всією логікою своєї історії.

Щоб завершити гібридну війну перемогою і стійким миром, Україні необхідно переходити до інноваційного типу розвитку. Більше того, лише такий тип розвитку дозволить набути цивілізаційну силу й суб'єктність, і тільки в такій якості Україна може відповісти на виклики історії. Свого часу, у 2014 р., мобілізаційність, передусім громадянська, виявилася рятівною для України. Тепер цю мобілізаційність, яка пройшла шлях від свободи волі волонтерів до авторитарності чиновників, слід доповнювати і замінювати інноваційністю.

Сьогодні Україна має рішуче обрати інноваційний тип розвитку, який з необхідністю потребує захисту прав людини, розширення можливостей її самореалізації, гармонії держави і громадянського суспільства, налаштованості на світоглядний діалог з політичними і навіть цивілізаційними опонентами, а не на антагоністичну боротьбу з ними. При цьому мобілізаційність може залишитися, але в певних, доволі невеликих межах, контрольованих як державою, так і громадянським суспільством.

Підбиваючи підсумки, можна констатувати таке:

1. Західний та євроатлантичний світи є близькими, але не тотожними поняттями. Євроатлантичний світ, по-перше, навряд чи може бути сьогодні названий окремою цивілізацією, проте це спільнота, що має потенцію стати цивілізацією. По-друге, в західну цивілізацію крім євроатлантичної спільноти сьогодні входять такі країни, як Австралія, Південна Корея, Японія.

2. У сучасному світі можна виділити дві гілки західної цивілізації: євроатлантичну та євразійську. Протистояння й конкуренція євроатлантичної і євразійської цивілізацій, які в цілому є християнськими, означає, що це протистояння відбувається у межах західної цивілізації. При цьому те, що євразійська цивілізація позиціонує себе і як інтегратор Азії з її мусульманським і східно-буддійським цивілізаційними світами, виводить цивілізаційне змагання євроатлантичного і євразійського начал за межі Заходу.

3. Якщо євроатлантична гілка західної цивілізації є динамічною й суперечливою єдністю протестантської та католицької цивілізацій, то поняття «євразійська цивілізація» і «православна цивілізація» є близькими, але не тотожними. Євразійська цивілізація включає в себе крім православного ще й інші елементи (мусульманський, буддійський тощо), а православна має західні форми вияву (Болгарія, Греція, Молдова, Румунія, Україна).

3. Україна перебуває на лінії розмежування євроатлантичної та євразійської гілок західної цивілізації у широкому сенсі слова. Таке її положення не є ані випадковим, ані тимчасовим. Здатність України бути суб'єктом історії — мати власний цивілізаційний проект [2; 3, с. 285–288] і втілювати його — залежить від здатності до продуктивної взаємодії з обома цими гілками. Разом з тим, сьогодні є виразна історична актуальність інтеграції з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою задля реалізації завдань і цінностей цивілізаційного проекту України, що потребує передусім інноваційного, а не мобілізаційного шляху розвитку.

Можемо констатувати, що останні сто років Україна була переважно включена в євразійську цивілізаційну спільноту і для посилення її суб'єктності потрібно подолати таку асиметрію. Саме тому євроатлантичний вектор України не зводиться лише до членства в ЄС чи НАТО, це набагато складніший процес, процес ментально-цивілізаційних перетворень, що означає розвиток суб'єктності як глибинної інноваційності, що породжує «м'яку силу» [9] і стає умовою забезпечення її суверенітету.

Проте як взаємодіяти з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою найбільш конструктивно? Чи виникають внутрішні, а не лише зовнішні проблеми на цьому шляху?

Євроатлантичний вектор України: проблема гуманітарної безпеки в освіті і науці

Геополітичний вектор, який сприймається як *рух* кудись, а не рух з кимось, може бути достатньо проблемним для країни, яка нехтує своїми національними інтересами. Це гальмує суб'єктність країни, а подеколи послаблює і навіть може руйнувати її. Осмислюючи нинішню взаємодію України з євроатлантичною спільнотою, ми маємо усвідомити, що в цій взаємодії слід робити більший акцент на національних інтересах і гуманітарній безпеці нашої країни. *Під гуманітарною безпекою країни можна розуміти стан захищеності в ній життя і прав людини, незалежно від статі, раси, мови та релігії, її морально-духовних основ, ідентичності, освіти, науки, інтелектуального й креативного потенціалу.* Це є фундаментальною основою суб'єктності країн у сучасному світі та їх справжнього суверенітету.

Важливо усвідомити, що *євроатлантичний вектор України, який є сьогодні об'єктивною необхідністю історії, не може бути конструктивно реалізований на основі мобілізаційного шляху*, коли ми йдемо у західний світ, використовуючи звичні для пострадянської системи репресивні й саморепресивні методи руху у «світле майбутнє». У цьому випадку ми «тягнемо» в євроатлантичну спільноту євразійськість у най-

гіршому розумінні слова. Звісно, ця спільнота буде використовувати нас лише як «країну-буфер», що складається з напівцивілізованих тубільців. За умов мобілізаційного типу реалізації євроатлантичного вектора Україна може деформувати, а може і зруйнувати себе як суверенну державу і суб'єкта історії.

Євроатлантичний вектор України набуває конструктивності за умов стійкого інноваційного розвитку нашої країни, яка в жодному разі не повинна стати сировинним придатком і джерелом дешевої робочої сили.

Сьогодні нам слід мати мужність констатувати проблемну ситуацію з гуманітарною безпекою України не лише на євразійському, а й на євроатлантичному напрямі. З одного боку, євроатлантичний вектор України є умовою збереження і розвитку нашої країни в гуманітарному вимірі, передусім у царині прав людини. Це всім очевидно. Але щодо захищеності морально-духовних основ нашої країни, нашої ідентичності, освіти, науки, інтелектуального і креативного потенціалу є питання.

Йдеться передусім про межі гендерної політики і гендерної толерантності (гомосексуалізм, одностатеві шлюби, транссексуалізм тощо) та збереження набутків православної духовної культури при зустрічі з католицькою й протестантською. Проте актуальність цих питань є ще потенційною, це, скоріше, питання дня завтрашнього. Тоді як щодо захищеності освіти, науки, інтелектуального й креативного потенціалу України питання постають вже сьогодні, і вони є болюче актуальними.

Без розвитку вітчизняної освіти та науки реалізація інноваційного шляху нашої країни є неможливою. Натомість змушені звернути увагу на зростання темпів і навіть моди на «інтелектуальну міграцію» студентів, аспірантів, молодих вчених, які, на жаль, прагнуть залишитися в країні навчання, роботи, освоєння грантів. В умовах кризи в країні академічна мобільність обертається академічною міграцією. Також маємо послаблення бажання навчатися в магістратурі й аспірантурі саме в Україні. В чому причини цього процесу крім економічної та політичної ситуації у нашій країні?

Слід визнати, що в царині української освіти і науки є доволі глибокі проблеми, які ведуть до розриву поколінь освітян і науковців. Спробуємо прояснити це, звернувшись передусім до проблеми наукових публікацій та їх авторитетності. Діяльність в академічній освіті та науці постійно потребує оприлюднення результатів досліджень у вигляді тез, статей, монографій; саме так академічний автор демонструє власну духовну еволюцію, більше того, робить її коеволюцією з Іншим. Тією чи іншою мірою академічний автор є публічною особою. До речі, публіцистика в науці й освіті як вільний та особистісно універсальний спосіб мислення постає своєрідною кульмінацією цієї публічності, коли здійснюється гранично можлива відкритість Іншому за межами професійної спільноти.

Однак повернемося до проблеми власне наукових публікацій, тих самих, які колись називалися «ваківськими». Творча свобода і діалог у висловленні ідей, обранні світоглядних і методологічних орієнтирів у таких публікаціях — важлива умова плідного розвитку освіти і науки в демократичному суспільстві.

При цьому останнім часом в українській вищій освіті і науці маємо прикметний процес — здобуття наукових ступенів і вчених звань здійснюється за наявності статей, опублікованих в авторитетних міжнародних виданнях. Якщо раніше була необхідність оприлюднення статей у фахових виданнях, то тепер вони стають публікаціями «другого сорту», адже з'явилися, по суті, надфахові видання, які мають особливий, сакральний статус. Статті у цих виданнях покликані ввести українських авторів у євроатлантичну наукову спільноту. І це було б прекрасно, якби не дві обставини: необхідність достатньо високої плати за публікації (в буквальному, грошовому сенсі) і вимушеного, саморепресивного цитування певних авторів, чого інколи вимагають редакції журналів. Ця вимушеність і саморепресивність виникає тому, що такі публікації стають «наріжним каменем» оцінки ефективності діяльності освітянина і вченого.

Не заперечуючи значущості виходу у міжнародний науковий простір, слід запитати, а на яких умовах можливий (чи неможливий) такий вихід? Де та межа, за якою умови виходу у міжнародний науковий простір занадто формалізовані і пригнічують гідність автора та його батьківщини? Хотілося б нагадати, що українські викладачі і вчені мають непоганий «духовний родовід» і не є тубільцями, до яких нарешті прийшла цивілізація і яким потрібна «зовнішня незалежна академічна дресура». А тому вони повинні оцінюватися передусім за якістю і резонансністю ідей, а не за формальними ознаками публікацій чи стажувань. Доречно згадати глибоку думку Альбера Камю про те, що вільна література буває доброю чи поганою, а підневільна — тільки поганою.

Напевно, слід звертати увагу при оцінюванні діяльності викладача і науковця на його публіцистичну активність у вимірі осмислення актуальних проблем своєї країни. Адже завдяки цьому його дослідження у своїй царині набувають не лише суспільного резонансу, а й нових евристичних можливостей та перспектив.

Не слід також забувати, що, на відміну від природничих наук, у гуманітарній галузі приріст знання значною мірою відбувається не у статтях, а у книгах та монографіях, у яких ідеї автора набувають вільної і гідної розгорнутості, аргументованості та справжньої публічності. Саме у монографіях формуються нові методологічні та світоглядні підходи, вибудовуються напрями. Система оцінювання діяльності викладача і вченого, яка зараз розгортається, не лише зменшує значення і резонанс монографій, а навіть не залишає часу на роботу над ними — всі сили йдуть на пошук можливості «просунути» свою статтю у «надфахове» видання. Ситуацію слід змінювати докорінно.

Неприпустимість адміністративно-мобілізаційного стилю інтеграції України у євроатлантичну спільноту

Останнім часом ми знову і знову стикаємося з рецидивами радянської утопічної свідомості, в якій міфологема «Євросоюз» замінює міфоло-

гему «комунізм», коли Європа чи євроатлантичний світ у цілому сприймаються як місце абсолютної гармонії, як «земля обітована», що чекає на приєднання України. Це значною мірою підсилюється кризовістю і конфліктністю сучасного українського суспільства. Семюел Хантінгтон влучно зазначає, що країни, які перебувають у процесі переходу від авторитарності до демократії, частіше вступають у конфлікти, ніж країни абсолютно демократичні чи абсолютно авторитарні [10]. Утопічна свідомість завжди є втечею від зміни нестерпного сьогодення. Питання лише у кількості її носіїв та мірі їх інфантильності, адже вони вірять у навіяне щастя і віддають відповідальність тоталітарним і авторитарним лідерам, які достеменно знають, куди йти і що робити.

Утопічні настрої щодо Євросоюзу сьогодні використовуються політичними маніпуляторами, яких можна було б назвати «європопулістами» — тими, хто свідомо й цинічно робить з ліберально-демократичної ідеї інструмент «неправомірної вигоди». А поруч з ними знаходяться авторитарні «чесні політики», які, проголошуючи права і свободи людини як смисл руху в бік Євроатлантики, використовують звичний адміністративно-командний, більше того, адміністративно-мобілізаційний євразійський стиль взаємодії влади з народом для безумовного забезпечення цього руху. Проте цей рух має перспективу стати рухом по колу, «вічним поверненням» до утопізму й авторитаризму. І навіть якщо політики й чиновники цілком щиро прагнуть здійснити цивілізаційний поворот України у євроатлантичному напрямку без особистої вигоди, авторитарні і адміністративно-мобілізаційні способи такого повороту замикають його у «вічне повернення» до посттоталітаризму.

Це означає парадоксальне відчуження країни, яка прямує в бік євроатлантичної спільноти, від цієї спільноти. На рівні суспільних практик маємо дві причини цього відчуження. По-перше, в гарячці мобілізаційних процесів задля скорішого «руху в Європу, в цивілізований світ» розгортаються різноманітні корупційні схеми, активізується процес імітації

реформ, а по-друге, і це головне, заради «великої мети» придушуються права людини, передусім на свободу думки, свободу слова, критичне ставлення до дійсності. А таке критичне ставлення є вельми необхідним у перехідних кризових суспільствах з великим ризиком рецидивів утопічної свідомості.

Тому надзвичайно важливим є створення сприятливого середовища для критично й гуманістично мислячих інтелектуалів, навколо яких буде розгортатися повноцінне громадянське суспільство, яке матиме щеплення проти трьох хвороб сучасної України: популізму, авторитаризму й утопізму. Створення такого середовища — завдання передусім не для зарубіжних партнерів України, а для самої української влади, якщо вона дивиться в майбутнє далі найближчих виборів і має державницьку й людську гідність.

Сьогодні як ніколи важлива творча свобода і захищеність ученого, письменника, публіциста, викладача-гуманітарія в посттоталітарних країнах. Лише завдяки свободі думки і слова вдається зупинити сповзання посттоталітаризму до його першоджерела без приставки «пост-». Один з авторів цієї статті — ведучий телепрограми «Свобода думки», в якій багато років відбувалися публічні філософські діалоги з гостями та глядачами в прямому ефірі, і може впевнено говорити про те, що українці глибинно налаштовані на свободу думки і слова — людська гідність значною мірою асоціюється у них саме з цими цінностями.

Вельми важливою в Україні, яка реалізує євроатлантичний вектор, є проблема єдності і цілісності політичної ідеології в демократичній державі. Більшість посттоталітарних країн — посткомуністичні. І Україна не є винятком. В її недавньому минулому гуманітарні науки, публіцистику, мистецтво та освіту мобілізувала й «направляла» єдина і обов'язкова державна ідеологія (марксизм-ленінізм у різних часових і просторових модифікаціях). Сумно, але атавізми такого моноідеологізму проростають в українському сьогоденні. І не важливо, ліве або праве (ультраліве або ультраправе) наповнення нової ідеології партії влади, важливо,

що вона претендує на державну і заперечує інші. При цьому мало хто згадує положення Конституції України (а також конституцій практично всіх посткомуністичних країн) про неприпустимість єдино можливої державної ідеології.

У цих умовах відбувається «звичний вих» гуманітарної освіти, науки, публіцистики і художньої літератури. Її індекси цитування, обов'язкові спецпублікації, премії, гранти тощо перетворюються на інструмент «підтягування» гуманітаристики під «правильну» політичну ідеологію. Громадянське суспільство, передусім у соціальних мережах, має зробити все для усвідомлення такої ситуації і протидії їй.

Можуть заперечити: так, з одного боку, спрямування громадської думки «єдино вірним» шляхом є насильством над свободою думки і слова, а з іншого — хіба у суспільстві не повинні бути ідеї, які його об'єднують? Відповідаємо: звісно, в демократичному і відкритому суспільстві повинні бути ідеї і цінності, що інтегрують суспільне життя. Однак ці ідеї мають розвиватися у вільній дискусії, а не спускатися «згори». І дискусії ці повинні модерувати моральні авторитети з числа вчених, письменників, публіцистів, гідних священиків, а не політехнологи, які маніпулюють підсвідомістю, закликаючи мобілізуватися навколо правильних лідерів, відклавши «на потім» критичність і свободу думки.

Можливе ще одне заперечення: відсутність ідеології в державі — це найнебезпечніша з ідеологій; в умовах демократії має бути спільна для всіх ідеологія прав людини і народів, закріплена в статутних документах ООН, країною-засновницею якої є й Україна.

Дійсно, не можна не погодитися з тим, що ідеологія прав людини і народів, яка, до речі, становить ціннісну основу євроатлантичної спільноти, є необхідною для будь-якого демократичного цивілізованого суспільства. Однак така ідеологія можлива в Україні (і в будь-якій іншій країні) лише в динамічних публічно-відкритих формах, які ініціюють критично й гуманістично налаштовані інтелектуали, а тому повинна складатися з різноманіття пози-

цій і точок зору [3, с. 333–369; 11]. Якщо хтось монополізує право на таку ідеологію, вона неминуче перекручується. Фанатизм у відстоюванні прав людини і народу руйнує ці права.

В результаті публічних світоглядних дискусій щодо взаємодії з євроатлантичною спільнотою і міри прийняття її цінностей та принципів в економіці, політиці, науці, освіті, дискусій з толерантним ставленням до всіх учасників і акцентом на аргументах, а не емоціях, мають з'явитися політики, які здатні брати в

них участь, відстоюючи свої ідеологічні програми. І тоді для їх обрання не потрібен буде підкуп виборців і маніпуляції політтехнологів, які закликають «в останній раз» мобілізувати всі сили та ресурси.

Це означатиме реальний крок до суспільних змін і партнерства з Євроатлантикою на правах цивілізаційного суб'єкта, здатного до інноваційності та «м'якої сили» [9], актуальної для глобалізованого світу, що увійшов у простір геополітичної турбулентності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кортунов С. Инновационный путь развития и мобилизация — это два пути, которые кардинально противоречат друг другу. *Свободный мир*. 12 сент. 2008.
2. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 45–52.
3. Хамітов Н.В. *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*. К.: КНТ, 2018.
4. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. *Історія філософії. Проблема людини. Вступ до філософської антропології як метаантропології*. К., 2017.
5. Фукуяма Ф. *Конец истории и последний человек*. М: АСТ; Полиграфиздат, 2010.
6. Тойнби А. *Постижение истории*. М.: Айрис-Пресс, 2010.
7. Рафальський О.О., Самчук З.Ф. *Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства*. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018.
8. Фукуяма Ф. *Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию*. М.: Издательство АСТ; Ермак, 2004.
9. Nye J. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs Group, 2004.
10. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций*. М.: Издательство АСТ, 2003.
11. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Україна: від штучної та реальної конфронтації до консолідації. *Дзеркало тижня*. 2017. № 28 (22 липня).